

Lalkarstwo i edukacja

Podręcznik dla edukatorów

Redakcja Antonis Lenakakis

Co-funded by
the European Union

European Programme Erasmus+ KA210-SCH

(Small-Scale Partnership in School Education)

Project: Puppet Theatre INTEGRation in school education for social inclusion of vulnerable and marginalized groups (Puppet INTEGRATE)

Agreement no: 2023-2-EL01-KA210-SCH-000171311

Website: <https://puppetintegrate.eu/language/en/home/>

Disclaimer: The material of the project reflects only the author's views. The European Commission's support for the production of this publication does not constitute an endorsement of the contents which reflects the views only of the authors, and the Commission or the Hellenic National Agency cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

© **Antonis Lenakakis i współautorzy.** Wszelkie prawa zastrzeżone.

Przekład na język polski: **M. Marciniak (koordynacja), K. Forecka-Waśko, B. Kanclerz, M. Kasprzak, L. Mysza-Strychalska, P. Peret-Drażewska, A. Rybińska**

Publikacja jest rezultatem prac zrealizowanych przez konsorcjum międzynarodowe składające się z następujących instytucji: Uniwersytet Arystotelesa w Salonikach, Grecja; Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska; Wizualny Teatr Lalek "Prasin Aloga".

Jak cytować:

Lenakakis, A. (red.). (2025). *Lalkarstwo i edukacja. Podręcznik dla nauczycieli* (M. Marciniak, koordynacja tłum.). Uniwersytet Arystotelesa w Salonikach, Grecja.
<https://puppetintegrate.eu/>

© **2025 The Authors. Licensee IntechOpen.** This publication is distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution 4.0 License](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium provided the original work is properly cited.

ARISTOTLE
UNIVERSITY
OF THESSALONIKI

ADAM MICKIEWICZ
UNIVERSITY
IN POZNAŃ

Spis treści

CZĘŚĆ I

Rozdział 1 – Lalkarstwo w edukacji: uzasadnienie, cele i metodologia

1.1 Wprowadzenie

1.2 Cel podręcznika

1.3 Uwalnianie kreatywności: magia wykorzystywania lalek teatralnych

1.4 Osiąganie mistrzostwa w sztuce lalkarstwa

Rozdział 2 – Współtworzenie zasobów edukacyjnych z wykorzystaniem lalkarstwa: perspektywy krajowe

2.1 Metoda lalkarstwa w greckich szkołach - stan rzeczy i uwarunkowania

2.2 Warsztaty współtworzenia: odkrywanie aspiracji greckich nauczycieli projektu „PuppetIntegrate”

2.3 Metoda lalkarstwa w polskich szkołach - stan rzeczy i uwarunkowania

2.4 Warsztaty współtworzenia: odkrywanie aspiracji polskich nauczycieli projektu „PuppetIntegrate”

CZĘŚĆ II

Tworzenie narracji przez teatr lalek

- **Warsztat 1:** Dyskusja w oparciu o temat przewodni
- **Warsztat 2:** Tworzenie lalki teatralnej i rozwijanie postaci
- **Warsztat 3:** Animacja lalki teatralnej
- **Warsztat 4:** Improwizacja z lalką teatralną
- **Warsztat 5:** Różne sposoby wykorzystania lalek teatralnych w klasie
- **Ćwiczenie:** Tworzenie krótkiej historii (etiudy)

CZĘŚĆ I

Rozdział 1

Lalkarstwo w edukacji: uzasadnienie, cele i metodologia

A. Lenakakis

1.1 Wprowadzenie

Witajcie w Podręczniku PuppetIntegrate – kreatywnym i praktycznym kompendium stworzonym dla edukatorów, nauczycieli i uczniów, pragnących wzbogacić proces nauczania dzięki fascynującej sztuce lalkarstwa teatralnego. Lalkarstwo to coś więcej niż zwykła zabawa; służy ono jako dynamiczne narzędzie edukacyjne, które rozwija wyobraźnię, usprawnia komunikację i umożliwia pogłębione przyswajanie wiedzy. Niniejsza publikacja ma na celu przybliżenie nauczycielom pedagogicznych korzyści płynących z wykorzystywania lalek teatralnych w procesie edukacyjnym – nie tylko jako rekwizytów do tworzenia i ilustrowania historii, ale także jako potężnych katalizatorów ekspresji, pracy zespołowej i głębszego zaangażowania uczniów w różnym wieku i na różnych przedmiotach.

Na kolejnych stronach omawiamy znaczenie lalek teatralnych we współczesnej edukacji, przedstawiamy praktyczne sposoby ich wprowadzania do różnorodnych środowisk uczenia się oraz podkreślamy wyjątkowe zalety współtworzenia w kształtowaniu znaczących doświadczeń edukacyjnych. W podręczniku znajdują się przydatne porady dotyczące materiałów do tworzenia lalek teatralnych, a także angażujące ćwiczenia, które pozwolą zarówno nauczycielom, jak i uczniom tchnąć życie w prowadzone lekcje.

Niezależnie od tego, czy stawiasz pierwsze kroki w lalkarstwie teatralnym, czy szukasz sposobów na poszerzenie swoich kreatywnych horyzontów, podręcznik ten dostarcza zarówno inspiracji, jak i solidnych ram metodycznych. Promuje on podejście do nauczania, które ceni kreatywność, podmiotowość ucznia oraz inkluzyjną ekspresję – wszystko to staje się dostępne dzięki radosnemu medium, jakim jest teatr lalek.

Podręcznik powstał w ramach europejskiego projektu “PuppetIntegrate: Integrating Puppetry into Education for the Social Inclusion of Vulnerable and Marginalised Student Groups” [Włączanie teatru lalek w edukację szkolną na rzecz inkluzji społecznej uczniów z grup wrażliwych i marginalizowanych] (Erasmus+ KA2, Edukacja Szkolna, Project Nr 2023-2-EL01-KA210-SCH-000171311). Projekt, koordynowany przez Szkołę Edukacji Wczesnoszkolnej [the School of Early Childhood Education] Uniwersytetu Arystotelesa w Salonikach i realizowany we współpracy z Uniwersytetem im. Adama Mickiewicza w Poznaniu oraz Wizualnym Teatrem Lalek „Prasin Aloga” z Grecji, bada, w jaki sposób lalkarstwo może wspierać kreatywne uczenie się, zachęcać do zrozumienia międzykulturowego i promować inkluzję społeczną. Inicjatywy projektu obejmują, realizowane w Grecji i Polsce, warsztaty lalkarskie oparte na współtworzeniu, wsparcie nauczycieli w formie online oraz tworzenie otwartych zasobów edukacyjnych wspierających uczniów z grup zagrożonych wykluczeniem, w tym dzieci migrantów, społeczności romskie oraz dzieci z niepełnosprawnościami.

Pozwól temu podręcznikowi stać się Twoim punktem wyjścia do wzbogacenia praktyki nauczania o tworzeniu opowieści (*storytelling*), empatię i wyobraźnię – jedna lalka teatralna po drugiej.

1.2 Cel podręcznika

Celem niniejszego podręcznika jest wyposażenie edukatorów, nauczycieli i moderatorów w wiedzę, narzędzia oraz inspirację niezbędną do skutecznego wdrażania teatru lalek w działania w środowisku edukacyjnym. Podejście to oferuje dynamiczną, włączającą i transformującą metodę nauczania i uczenia się. Publikacja opiera się na przekonaniu, że każde dziecko zasługuje na możliwość wyrażania siebie, nawiązywania relacji z innymi i twórczego zaangażowania; podręcznik przekłada zatem wnioski edukacyjne z projektu PuppetIntegrate na praktyczne, elastyczne działania, z których może skorzystać każdy nauczyciel

Dzięki jasnym wskazówkom dotyczącym konstruowania lalek teatralnych, animacji, improwizacji i storytellingu, podręcznik promuje holistyczne podejście do nauczania, wspierające kreatywność, ekspresję emocjonalną, współpracę i krytyczne myślenie. Jego zadaniem jest wzmocnienie kompetencji nauczycieli w zakresie nawiązywania kontaktu ze zróżnicowanymi grupami uczniów – w tym z osobami o różnych zdolnościach, pochodzeniu, języku i potrzebach edukacyjnych – poprzez wykorzystanie lalkarstwa jako narzędzia budowania więzi i głębokiego zaangażowania. Teatr lalek tworzy ramy, które łączą zabawową formę z jednoznaczną strukturą, umożliwiając uczniom eksplorowanie idei, odkrywanie własnej tożsamości oraz interakcję z treściami programowymi w sposób wysoce osobisty i wielowymiarowy.

Oprócz wsparcia metodycznego, podręcznik wskazuje nauczycielom drogę do budowania włączającego środowiska w klasie. Lalkarstwo jest szczególnie korzystne dla uczniów z grup wrażliwych, zagrożonych wykluczeniem lub marginalizowanych, takich jak dzieci z rodzin mających doświadczenia uchodźstwa, migracji, reprezentujących społeczności romskie oraz osoby z niepełnosprawnościami. Przyjmując zasady uczenia się przez sztukę i współtworzenia, nauczyciele mogą ułatwiać adaptację kulturową, wzmacniać zrozumienie międzykulturowe i promować aktywne uczestnictwo – które stanowią kluczowe elementy do budowania poczucia przynależności i przełamywania barier społecznych oraz edukacyjnych

Integrując lalkarstwo zarówno jako formę sztuki, jak i narzędzie dydaktyczne, edukatorzy mogą tworzyć bezpieczne, przepełnione wyobraźnią przestrzenie, w których wszyscy uczniowie mają głos, rozwijają samoświadomość i pełniej angażują się w proces uczenia się. Celem jest nie tylko udoskonalenie warsztatu nauczania, ale także pielęgnowanie empatii, ciekawości i współpracy – umiejętności wykraczających poza mury szkoły i wspierających całościowy rozwój każdego dziecka.

Ostatecznie, podręcznik ten ma na celu uświadomienie nauczycielom transformacyjnej mocy lalkarstwa we współczesnej edukacji i wsparcie ich we wplataniu tego skutecznego medium w codzienne nauczanie, co pozwoli tchnąć życie w proces nauczania i uczenia się, jedna lalka po drugiej.

1.3 Uwalnianie kreatywności: magia wykorzystywania lalek teatralnych

Lalkarstwo wyróżnia się jako niezwykle skuteczne narzędzie edukacyjne, które splata ze sobą zabawę, kreatywność, ekspresję emocjonalną i komunikację. Angażująca natura lalek teatralnych fascynuje uczniów, sprawiając, że proces uczenia się staje się żywszy, a wręcz magiczny. Dzieci instynktownie lgną do lalek; ufają im, czują się przy nich bezpiecznie i tworzą z nimi więzi emocjonalne, sprzyjające głębszemu rozumieniu. Dzięki lalkarstwu uczniowie mogą dzielić się swoimi najgłębszymi uczuciami, komunikować się bardziej otwarcie i współpracować z większą pewnością siebie.

Jako postać przypominająca człowieka, lalka teatralna działa niczym lustro, umożliwiając uczniom dostrzeżenie samych siebie, refleksję nad własną tożsamością i zrozumienie swoich zachowań. Choć lalkarstwo jest w swojej istocie przedstawieniem teatralnym, pozwala obserwatorom doświadczyć transformacji martwego przedmiotu w żywą postać. Ten rodzaj ożywiania wymaga pełnego skupienia: lalkarz musi zwracać baczność uwagę na każdy ruch, jednocześnie ucieleśniając emocje i rytm lalki teatralnej. To głębokie połączenie z lalką sprawia, że edukator staje się jednocześnie wykonawcą i widzem.

Angażowanie się w improwizowaną zabawę z lalkami otwiera zarówno przed dziećmi, jak i dorosłymi drogę do wyrażenia podświadomych emocji, w tym tłumionych lęków i cennych wspomnień. Taka forma ekspresji może prowadzić do uwolnienia emocjonalnego, lepszego zrozumienia siebie i wzmocnienia poczucia własnej skuteczności. Badania konsekwentnie potwierdzają korzyści poznawcze, emocjonalne i społeczne płynące z lalkarstwa, odnotowując poprawę pamięci, koncentracji, komunikacji i rozwoju językowego, a także zwiększone uczestnictwo, współpracę i integrację społeczną (Chappell, Chappell, 2015; Fajrie i inni., 2024; Luen, 2024; Guihot-Balcombe, 2024; Karaolis, 2020; Lenakakis i inni, 2017).

Co istotne, lalkarstwo odgrywa kluczową rolę w promowaniu integracji, szczególnie w przypadku grup wrażliwych lub marginalizowanych. Na przykład projekt PuppetIntegrate odpowiada na potrzeby dzieci w wieku szkolnym (7–10 lat), w tym uczniów migrujących i zagrożonych przedwczesnym kończeniem nauki, wspierając adaptację kulturową i zwalczając dyskryminację. Zarówno działania związane z budowaniem i animowaniem lalek, jak i aspekty performatywne – takie jak ekspresja wizualna, muzyka i opowiadanie historii – pomagają stworzyć bardziej ludzkie i mniej stresujące środowisko podczas wczesnej integracji szkolnej (Lenakakis, Partsakoulaki, 2025; Parousi, Lenakakis, 2021).

Jako że lalki teatralne inspirują wyobraźnię i kreatywność (Lenakakis, Partsakoulaki, 2025), stanowią jeden z najprostszych, a zarazem najskuteczniejszych sposobów na rozbudzanie ciekawości (Lenakakis i inni, 2017). W szerszym ujęciu, uczenie się poprzez sztukę wykazało zdolność do zwiększania motywacji, zaangażowania i osiągnięć szkolnych uczniów z niepełnosprawnościami, przy jednoczesnym rozwijaniu włączających społeczności klasowych (Chappell, Chappell, 2015; Fajrie i inni, 2024). Lalkarstwo idealnie wpisuje się w przywołane metody nauczania, wspierając kluczowe umiejętności uczenia się, zachęcając do pozytywnych zachowań oraz wzmacniając komunikację i interakcje społeczne.

Lalkarstwo jest szczególnie korzystne dla dzieci ze środowisk migranckich i uchodźczych. W warunkach wychodzenia z kryzysu lub konfliktu, praca z lalkami teatralnymi może wzmocnić dzieci, pomóc im rozwinąć mechanizmy radzenia sobie i wesprzeć w przepracowaniu traumatycznych doświadczeń. Studia przypadków pokazują, że lalki zapewniają bezpieczne ujęcie dla ekspresji, umożliwiając uzdrowienie emocjonalne i budowanie odporności psychicznej (Beauregard i inni, 2024; Dakroub, 2020). Interwencje łączące dramę, sztuki wizualne, muzykę i improwizowane lalkarstwo tworzą środowisko wspierające komunikację multimodalną i używanie drugiego języka, co sprzyja uczestnictwu, empatii i zrozumieniu międzykulturowemu (Vitsou i inni, 2021; Segal i inni, 2024).

Nauczyciele często odkrywają, że lalkarstwo ujawnia ukryte talenty i zdolności uczniów, którzy w innym przypadku mogliby pozostać milczący lub zmarginalizowani. Na przykład, niektóre dzieci z mutyzmem wybiórczym odnalazły swój głos podczas interakcji z lalkami. Ponieważ lalkarstwo nie wymaga wcześniejszego doświadczenia, nie podlega ocenie i jest z natury przyjemne, oferuje inkluzywną atmosferę, w której wszystkie dzieci – w tym te, które mają trudności w tradycyjnym środowisku nauczania – mogą się angażować bez lęku przed porażką. Zapewnia im to dostępną platformę do samowrażania, kreatywności i budowania pewności siebie (Amsdem et al., 2022; Beauregard et al., 2024; Karaolis, 2020).

Podsumowując, lalkarstwo rozwija:

- Kreatywność, wyobraźnię i inteligencję emocjonalną
- Pomysłowość, motywację wewnętrzną i myślenie krytyczne
- Koncentrację, umiejętność podążania za instrukcjami i głębię zaangażowania
- Umiejętności poznawcze i manualne
- Ekspresję, samoświadomość i poczucie własnej skuteczności
- Rozwój językowy i twórcze pisanie
- Współpracę i relacje oparte na zaufaniu
- Kompetencje artystyczne, teatralne i wizualne
- Efektywne nauczanie treści programowych
- Kreatywne powtórne wykorzystanie materiałów (upcykling)

Ostatecznie, lalkarstwo to nie tylko narzędzie artystyczne; stanowi ono włączające, transformujące podejście pedagogiczne, które wspomaga proces uczenia się i wspiera wszechstronny rozwój każdego dziecka.

1.4 Osiąganie mistrzostwa w sztuce lalkarstwa

Metodologia szkoleniowa PuppetIntegrate zakłada rozwój w czterech progresywnych, powiązanych ze sobą etapach, przeprowadzając edukatorów i uczniów od stworzenia lalki aż do opracowania kompletnego, w pełni sensownego przedstawienia lalkarskiego (zob. etapy przedstawione przez zespół „Prasin Aloga” oraz E. Kapokaki w drugiej części tego podręcznika). Czerpiąc inspirację z praktyki teatralnej, pedagogiki opartej na sztuce oraz zasad współtworzenia, etapy te zostały zaprojektowane tak, aby wspierać kreatywność, komunikację i inkluzywność. Ta ścieżka metodyczna jest kluczowa w projekcie PuppetIntegrate, ponieważ jej celem jest wzmocnienie pozycji dzieci z grup wrażliwych i marginalizowanych, wspieranie ich adaptacji kulturowej oraz promowanie uczestnictwa społecznego poprzez radosne ucieleśnione uczenie się.

A. Konstruowanie lalek teatralnych

Szkolenie rozpoczyna się od stworzenia przez uczestników prostej lalki przy użyciu dostępnych i niedrogich materiałów. Etap ten kładzie nacisk na zrównoważony rozwój, kreatywność i zaangażowanie manualne, zachęcając do docenienia wartości przedmiotów codziennego użytku poprzez recykling. Tworzona lalka przedstawia zwykle postać ludzką zdolną do wykonywania podstawowych ruchów ekspresyjnych. Proces konstrukcji nie tylko rozwija motorykę małą, ale też rozbudza wyobraźnię i buduje poczucie własności – co jest kluczowe dla wszystkich uczniów, zwłaszcza tych, którzy najlepiej funkcjonują w środowisk uczenia się wielozmysłowego i dotykowego.

B. Animowanie lalek (lalkarstwo)

Gdy lalka jest już skonstruowana, uwaga przenosi się na jej animację. Nauczyciele i uczniowie zgłębiają zasady dotyczące spojrzenia, postawy, ciężaru i oddechu – nie tylko lalki, ale też lalkarza. Poprzez kierowane ćwiczenia uczestnicy trenują podstawowe czynności (jak chodzenie, siadanie, latanie, obracanie się i oddychanie), stopniowo ucząc się przekazywać emocje, motywy i intencje przez ruch. Etap ten kształtuje koncentrację, empatię, świadomość ciała i zdolność obserwacji ekspresji niewerbalnej.

W warunkach edukacji włączającej animowanie lalki tworzy komfortowy bufor między uczniami a wyrażaniem myśli lub uczuć, co czyni tę metodę szczególnie skuteczną w pracy z dziećmi nieśmiałymi, lękowymi, mającymi trudności językowe lub zmagającymi się z traumą bądź doświadczeniem przesiedlenia.

C. Improvizowanie

Improwizowanie zaprasza do spontanicznej kreatywności i aktywnego tworzenia historii (*storytelling*). Uczestnicy tworzą oryginalne scenki, badając, w jaki sposób lalka wyraża postać, emocje i narrację poprzez gest i rytm. Podejście to promuje elastyczność, współpracę i rozwiązywanie problemów – umiejętności kluczowe dla uczniów ze zróżnicowanych środowisk kulturowych i językowych. W ramach projektu PuppetIntegrate w Grecji i Polsce odbyły się współtwórcze (co-creative) sesje improwizacji (Działanie A1), podczas których zróżnicowane grupy dzieci współpracowały przy tworzeniu historii. Sesje te wzmocniły relacje rówieśnicze, wsparły komunikację międzykulturową i stworzyły zabawową atmosferę, w której wszystkie dzieci – w tym te ze środowisk migranckich, romskich lub zagrożonych wykluczeniem – mogły w pełni uczestniczyć.

D. Rozwijanie scenariuszy

W ostatnim etapie uczestnicy pogłębiają zrozumienie struktury narracyjnej, tworząc scenariusz historii oparty na zasadach arystotelesowskich: Prolog, Część Główna (Rozwinięcie) i Zakończenie. Uczą się, jak potrzeby bohatera powinny napędzać historię, jak konflikt wywołuje transformację i jak punkty kulminacyjne nadają narracji znaczenie. Ten ustrukturyzowany proces tworzenia historii pomaga uczniom organizować pomysły, efektywnie współpracować i wyrażać się poprzez język – mówiony lub pisany – co czyni go szczególnie korzystnym w klasach wielojęzycznych oraz dla dzieci rozwijających umiejętności czytania i pisanie.

Integracja z Projektem PuppetIntegrate

Te cztery etapy są nie tylko spójne pedagogicznie, ale także bezpośrednio wpisują się w nadrzędne cele i działania projektu PuppetIntegrate. Metodologia ta:

- Wspiera warsztaty oparte na współtworzeniu, w których lalkarstwo służy jako wspólny język ponad kulturami i zdolnościami,
- Wzmacnia rozwój zawodowy nauczycieli, wyposażając ich w pewność siebie niezbędną do stosowania strategii opartych na sztuce,
- Przyczynia się do tworzenia repozytorium otwartych zasobów, dostarczając materiały możliwe do adaptacji dla szkół w całej Europie, a także
- Oferuje ustrukturyzowany, powtarzalny model prezentowany podczas działań upowszechniających i wydarzeń podsumowujących projekt.

Wszystkie te praktyki pomagają ograniczać dyskryminację, promują inkluzję i wzmacniają pozycję dzieci, dając im twórczy głos w procesie uczenia się.

Doświadczenie procesu jako edukator

Zaleca się, aby edukator, moderator wpierw sam zanurzył się w proces. Bezpośrednie zaangażowanie w konstrukcję, animację, improwizację i tworzenie scenariusza pozwala zrozumieć dynamikę emocjonalną, twórczą i społeczną, doświadczane przez uczniów. To bezpośrednie doświadczenie umożliwia nauczycielom przemyślane i pewne wspieranie uczniów, gwarantując, że lalkarstwo ewoluuje z aktywności artystycznej w znaczące narzędzie pedagogiczne służące wzmacnianiu pozycji ucznia i integracji

Bibliografia – Rozdział 1

Amsdem, M., Debouny, E., Kroflin, L., & Viklund, A. (Eds.). (2022). *Applied puppetry in education, development, and therapy: Theory and practice*. Academy of Arts and Culture in Osijek. <http://www.uaos.unios.hr/wp-content/uploads/2022/02/Applied-Puppetry-FINAL-za-web.pdf>

- Beauregard, C., Papazian-Zohrabian, G., & Rousseau, C. (2024). From helplessness to a renewed sense of agency: The integration of puppets in the art & storytelling school-based creative expression program with immigrant and refugee children. *The Arts in Psychotherapy*, 87, 102124. <https://doi.org/10.1016/j.aip.2024.102124>
- Chappell, S. V., & Chappell, D. (2015). Building social inclusion through critical arts-based pedagogies in university classroom communities. *International Journal of Inclusive Education*, 20(3), 292–308. doi.org/10.1080/13603116.2015.1047658
- Dakroub, K. (2020). Puppetry for building bridges: Psychosocial intervention in emergency settings in the Middle East. *Applied Theatre Research*, 8(1), 5771. https://doi.org/10.1386/atr_00026_1
- Dunst, C. J. (2014). Meta-analysis of the effects of puppet shows on attitudes toward and knowledge of individuals with disabilities. *Exceptional Children*, 80(2), 136–148. <https://doi.org/10.1177/001440291408000201>
- Fajrie, N., Purbasari, I., Bamiro, N. B., & Evans, D. G. (2024). Does art education matter in inclusiveness for learners with disabilities? A systematic review. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research*, 23(6), 96–124. <https://doi.org/10.26803/ijlter.23.6.5>
- Guihot-Balcombe, L. (2024). “Intervention on a string”: What is the impact of puppetry as an intervention tool on the communication skills and self-esteem of children, including children with disabilities and additional challenges? *International Journal of Education & the Arts*, 25(1). <http://doi.org/10.26209/ijea25n1>
- Karaolis, O. (2020). Inclusion happens with a puppet: puppets for inclusive practice in early childhood settings. *NJ*, 44(1), 29–42. <https://doi.org/10.1080/14452294.2020.1871506>
- Lenakakis, A., Argyropoulou, I., Loula, M., Papadimitriou-Vogiatsi, M.-E., Sidiropoulou, Chr., & Tsolaki, I. (2017). Puppet theatre and diversity: A research conducted with elementary school students / Lutkarsko pozoriste I ranznolikost: Istrazivanje sprovedeno s ucenicima osnovne skole. In S. Jelusic & M. Radonjic (Eds.), *Theatre for children – Artistic phenomenon. A collection of papers / Pozoriste za decu –*

- Umetnicki fenomen. Zbornik radova* (pp. 43–67). International Festival of Children's Theatres.
- Lenakakis, A., Paroussi, A., & Tselfes, V. (2022). Puppet theatre in Greek preschool education: Kindergarten teacher views. *International Journal of Education & the Arts*, 23(12). <http://doi.org/10.26209/ijea23n12>
- Lenakakis, A., & Partsakoulaki, V. (2025). Puppet theatre and creativity. *NJ*, 48(1). <https://njdrama.scholasticahq.com/article/140572-puppet-theatre-andcreativity-enhancement-in-preschoolers>
- Luen, L. C. (2021). Puppetry activities in early childhood programmes. *Southeast Asia Early Childhood Journal*, 10, 89–96. <https://doi.org/10.37134/saecj.vol10.sp.8.2021>
- Parousi, A., & Lenakakis, A. (Eds.) (2021). *Current trends in Greek puppet theatre. An informal form of education?* (ebook). University of Athens. <https://doi.org/10.12681/ecdnkua.75>
- Parsloe, S. M., Leon, J. D., Allen, L., & Junczewski, S. (2024). The power of puppetry as an arts-based tool for health and disability communication research. *Health Communication*, 1–12. <https://doi.org/10.1080/10410236.2024.2421617>
- Segal, U. A., Davenport, F., Marshall, R., & Romano, D. (2024). Puppetry to educate social work practitioners: Telling the refugee story. *Journal of Social Work*, 24(4), <https://doi.org/10.1177/14680173231225422>
- To, Q. G., Le, H. K., Dao, T. T. Y., Magnussen, C. G., & Le, Q. T. K. (2010). Effectiveness of a puppet show on iodine knowledge, attitudes and behaviour of elementary students and the indirect effects on their parents and households in Ho Chi Minh City: A pilot study. *Public Health*, 124(9), 538–541. <https://doi.org/10.1016/j.puhe.2010.05.006>
- Vitsou, M., Papadopoulou, M., & Gana E. (2021). Getting them back to class: A project to engage refugee children in school using drama pedagogy. *Scenario: A Journal of Performative Teaching, Learning, Research*, 14(2), 42–59. <https://doi.org/10.33178/scenario.14.2.3>

Rozdział 2

Współtworzenie zasobów edukacyjnych z wykorzystaniem lalkarstwa: perspektywy krajowe

2.1 Metoda lalkarstwa w greckich szkołach- stan rzeczy i uwarunkowania

A. Lenakakis, M. Ioannidou oraz M. Koltsida

Lalkarstwo zajmuje znaczącą i trwałe miejsce w greckim krajobrazie edukacyjnym, szczególnie w edukacji wczesnoszkolnej. Jego początki sięgają wczesnego XIX wieku, kiedy to powstały pierwsze przedszkola w nowoczesnej Grecji, gdzie przedstawienia lalek i zabawa były integralną częścią działań edukacyjnych i rekreacyjnych dla małych dzieci (Lenakakis i in., 2022). W pierwszej połowie XX wieku teatr lalek stał się powszechną praktyką kulturową wśród dzieci, szczególnie w społecznościach miejskich i robotniczych, kładąc podwaliny pod późniejsze włączenie go do formalnych modeli edukacyjnych.

Znacząca transformacja miała miejsce w latach 60. i 80., kiedy to lalkarstwo stopniowo wkraczało do programów kształcenia nauczycieli i ostatecznie zostało zintegrowane z oficjalnymi programami nauczania. Od lat 90. ta forma sztuki wzmocniła się, zyskała dodatkowy rozgłos, dzięki połączeniu z Teatrem w Edukacji, który promuje kreatywne, doświadczalne i społecznie zaangażowane metody nauczania w greckich szkołach (Lenakakis i Parousi, 2019; Riga i Tselfes, 2023). W rezultacie lalkarstwo stało się potężnym narzędziem wyrazu twórczego, opowiadania historii i nauki skoncentrowanej na dziecku, a dziś wciąż jest jedną z najpopularniejszych form praktyki artystycznej w greckich przedszkolach.

Lalkarstwo we współczesnej edukacji przedszkolnej w Grecji

Badania konsekwentnie wskazują, że teatr lalek jest powszechnie akceptowany i wysoce ceniony przez greckich nauczycieli wychowania przedszkolnego. Obszerne badanie obejmujące 977 nauczycieli wczesnoszkolnych wykazało, że teatr lalek jest głęboko zakorzeniony w codziennych praktykach w klasie i powszechnie uznawany za skuteczne medium nauczania (Lenakakis i Parousi, 2019). Nauczyciele raportują, że korzystają z lalkarstwa na dwa główne sposoby:

1. W ramach codziennych lekcji: zarówno dzieci, jak i nauczyciele tworzą lalki teatralne, angażują się w odgrywanie ról i wspólnie opracowują krótkie narracje/historie.
2. Dzięki zorganizowanemu uczestnictwu w profesjonalnych przedstawieniach teatru lalek, które nauczyciele traktują jako wzbogacające doświadczenia kulturowe, które również wspierają rozwój emocjonalny, poznawczy i społeczny dzieci.

Dane krajowe pokazują, że około 75% nauczycieli przedszkoli zabiera swoje klasy na jedno lub dwa przedstawienia teatru lalek każdego roku (Lenakakis i Parousi, 2019; Parousi i Lenakakis, 2021). Te występy są postrzegane nie tylko jako rozrywka, ale także jako środki przekazu edukacyjnych treści i wzbogacenie rocznego programu szkoły. Ponadto ponad 30% nauczycieli uczestniczyło w warsztatach lub sesjach szkoleniowych prowadzonych przez profesjonalnych lalkarzy. W porównaniu z tym prawie 90% uzyskało formalne wykształcenie w dziedzinie "lalkarstwa w edukacji" podczas studiów licencjackich lub podyplomowych. Ta szeroka ekspozycja zawodowa podkreśla silną instytucjonalną obecność lalkarstwa w przygotowaniu nauczycieli wczesnej edukacji.

Poglądy nauczycieli na temat lalkarstwa w edukacji

Badania wykazują, że greccy nauczyciele przedszkoli przypisują lalkarstwu wysokie znaczenie pedagogiczne, dostrzegając jego potencjał w różnych rolach jako narzędzia artystycznego, komunikacyjnego i rozwojowego (Lenakakis i in., 2019).

Często podkreślają:

- jego wartość estetyczną i kulturową;

- jego zdolność do pobudzania wyobraźni, kreatywności i ekspresji;
- jego wkład w rozwój emocjonalny i interakcje społeczne;
- jego rolę w kształtowaniu postaw i wzbogacaniu wiedzy.

Co ważne, nauczyciele rzadko opisują lalkarstwo jako sztywne lub mechaniczne narzędzie nauczania. Zamiast tego postrzegają je jako elastyczne, półautonomiczne medium komunikacyjne, sprzyjające spontanicznemu dialogowi, symbolicznej zabawie i bezpiecznemu dystansowi dla dzieci, pozwalające wyrażać uczucia i odkrywać znaczenia. Ten aspekt jest szczególnie korzystny w klasach wielokulturowych lub językowo zróżnicowanych, gdzie lalkarstwo pomaga w przezwyciężaniu barier komunikacyjnych i wspiera dzieci, które mogą być nieśmiałe, załęknięte lub wciąż rozwijają swoje umiejętności językowe.

Lalkarstwo poza przedszkolem: ograniczone, ale rosnące zainteresowanie

Chociaż lalkarstwo jest głęboko zakorzenione w edukacji przedszkolnej, jego rola w szkołach podstawowych i średnich pozostaje stosunkowo ograniczona. Nauczyciele w wyższych klasach często nie mają szkolenia w zakresie lalkarstwa i mogą nie mieć czasu ani zasobów na jego włączenie do nauczania. Niemniej jednak, ogólne środowisko edukacyjne – kształtowane przez Teatr w Edukacji, sztuki kreatywne i naukę społeczno-emocjonalną wzbudza nowe zainteresowanie potencjałem lalkarstwa dla inkluzyjnego i doświadczalnego uczenia się. Inicjatywy takie jak PuppetIntegrate wzmacniają ten trend, pokazując, jak lalkarstwo może poprawić komunikację międzykulturową, integrację społeczną i wspólne środowiska uczenia się na różnych poziomach edukacji.

Lalkarstwa w greckim systemie edukacyjnym w perspektywie społeczno-kulturowej

Niedawne badanie historyczne przeprowadzone przez Lenakakisa i Parousi (2019) zbadało rolę teatru lalek w greckiej edukacji przedszkolnej, koncentrując się na "schematach" społeczno-kulturowych. Te schematy są ramami koncepcyjnymi, które wpływają na to, jak instytucje przyjmują i integrują praktyki w czasie. Badanie ujawniło, że trwała obecność lalkarstwa w edukacji wczesnoszkolnej nie jest tylko wynikiem

świadomych decyzji podejmowanych przez instytucje edukacyjne. Rozwijało się ono bowiem dzięki dynamicznej interakcji wpływów kulturowych, artystycznych i społecznych, które stopniowo kształtowały normy edukacyjne. Te schematy wpłynęły na przekonania nauczycieli, kształtowały politykę instytucjonalną i wpływały na praktyki w klasie, ostatecznie ustanawiając stabilną tożsamość kulturową lalkarstwa w greckiej edukacji przedszkolnej.

Wyniki tych badań podkreślają dwa istotne punkty:

1. Relacja między lalkarstwem a edukacją w Grecji jest zarówno długoletnia, jak i różnorodna, dostosowując się do zmian społecznych i edukacyjnych w czasie.
2. Rosnąca akceptacja lalkarstwa jako narzędzia pedagogicznego wyrosła organicznie z codziennych praktyk i wymiany kulturowej, a nie z narzucenia jako inicjatywa odgórna.

Podsumowując, dowody wskazują, że lalkarstwo jest jedną z najstarszych praktyk artystycznych w greckiej edukacji przedszkolnej. Grecy nauczyciele przedszkoli nie tylko mają silne zaznajomienie z jego metodami, ale również otrzymują systematyczne szkolenie i aktywnie doceniają jego korzyści edukacyjne. Chociaż wykorzystanie lalkarstwa poza poziomem przedszkolnym pozostaje w pewnym stopniu ograniczone, silne fundamenty kulturowe, instytucjonalne zaznajomienie oraz entuzjazm nauczycieli stanowią solidną podstawę dla rozszerzenia jego zastosowania w szerszych kontekstach edukacyjnych.

W tym kontekście, PuppetIntegrate opiera się na bogatej krajowej tradycji, jednocześnie torując drogę dla lalkarstwa jako narzędzia inkluzji, kreatywnego uczenia się i współtworzenia w całym greckim systemie edukacyjnym.

Bibliografia – Rozdział 2.1

Lenakakis, A., & Parousi, A. (2019). The art of puppetry in education. Gutenberg. (in Greek)

- Lenakakis, A., Paroussi, A., & Tselfes, V. (2022). Puppet theatre in Greek preschool education: Kindergarten teacher views. *International Journal of Education & the Arts*, 23(12). <http://doi.org/10.26209/ijea23n12>
- Parousi, A., & Lenakakis, A. (Eds.). (2021). *Current trends in Greek puppet theatre. An informal form of education?* (ebook). University of Athens. <https://doi.org/10.12681/ecdnkua.75>
- Riga, F., & Tselfes, V. (2023). Theatre/drama in university teacher education: balancing between innovative currents and institutional inertia. In A. Paroussi & A. Lenakakis (Eds.), *Current trends in Greek puppet theatre. An informal educational approach?* (pp. 104-136). DECE NCUA. <https://doi.org/10.12681/ecdnkua.192>

2.2 Warsztaty współtworzenia: odkrywanie aspiracji greckich nauczycieli projektu „Puppet Integrate”

A. Lenakakis, M. Ioannidou oraz E. Xafakos

W ramach projektu PuppetIntegrate zorganizowano serię warsztatów współ-twórczych dla greckich i polskich nauczycieli edukacji wczesnoszkolnej i przedszkolnej. Spotkania te miały na celu zaznajomienie ich z metodami nauczania opartymi na teatrze lalek, wzmocnienie ich kompetencji dydaktycznych oraz rozwijanie współpracy między szkołami i krajami. W ramach programu, 63 uczestniczących w nim greckich nauczycieli podzieliło się swoimi spostrzeżeniami, odpowiadając na pytania otwarte dotyczące ich doświadczeń, oczekiwań oraz wpływu projektu na praktykę zawodową. Analiza tych odpowiedzi pozwoliła wyróżnić trzy kluczowe obszary tematyczne: (1) doświadczenia nauczycieli, (2) wpływ na relacje nauczyciel–uczeń oraz (3) współpracę między nauczycielami a koordynatorami projektu, wraz z zestawem sugestii dotyczących udoskonalenia programu.

Należy podkreślić, że zaprezentowana tu analiza ma charakter raczej ilustracyjny niż wyczerpujący. Aby uzyskać pełniejsze zrozumienie wpływu programu na wskazane obszary, niniejszy przegląd tematyczny powinien być rozpatrywany łącznie z ustaleniami zawartymi w Rezultacie R5 projektu PuppetIntegrate, który szczegółowo omawia pełne ramy analityczne i porównania międzynarodowe obu partnerów projektu.

1. Doświadczenia nauczycieli

A. Wymiana pomysłów i praktyk

Nauczyciele konsekwentnie podkreślali korzyści płynące z wymiany pomysłów, obserwowania pracy innych nauczycieli i uczniów oraz uczestniczenia w pogłębionych dyskusjach. Cytowane poniżej wypowiedzi odzwierciedlają to podejście:

- „Wymiana pomysłów, interaktywność i komentarze.” (T12)
- „Dzielenie się spostrzeżeniami i pomysłami.” (T21)
- „Zyskałam cenne pomysły na podstawie filmów koleżanek i kolegów.” (T24)
- „Możliwość zobaczenia prac i aktywności moich współpracowników.” (T07)
- „Mogliśmy docenić pracę innych nauczycieli.” (T19)

Powyższe wypowiedzi pokazują, że współtworzenie stanowiło istotne źródło rozwoju zawodowego i inspiracji.

B. Informacja zwrotna

Jednym z istotnych aspektów, szczególnie wysoko ocenianym przez uczestników była regularna, konstruktywna informacja zwrotna na każdym etapie procesu tworzenia improwizacji (etiud) teatralnych. Przykładowe wypowiedzi nauczycieli:

- „Częste spotkania oferujące pomocną informację zwrotną.” (T09)
- „Otrzymywaliśmy wartościową informację zwrotną.” (T26)
- „Stała informacja zwrotna i ewaluacja.” (T31)
- „Była konstruktywna.” (T15)

W konkluzji można uznać, że tego rodzaju wsparcie stanowiło ważny element wzmacniający ich rozwój zawodowy.

C. Współpraca między szkołami i międzynarodowa

Nauczyciele podkreślali także znaczenie współpracy z rówieśnikami z innych szkół i krajów, którą opisywali następująco:

- „Interakcja z nauczycielami z innych krajów.” (T56)
- „Zaangażowanie we współpracę z nauczycielami z innego kraju.” (T41)
- „Współpraca z koleżankami i kolegami ze szkoły.” (T18)

Współpraca międzykulturowa poszerzała więc ich perspektywę zawodową i tworzyła nowe kanały komunikacji.

D. Dynamika grupy

Uczestnicy często wspominali o silnym poczuciu wspólnoty i wzajemnego wsparcia w grupie, w ich wypowiedziach odnaleźć można następujące sformułowania:

- „Duch kolektywizmu.” (T03)
- „Zacieśnianie więzi między członkami grupy.” (T14)
- „Współpraca i interakcja.” (T28)

To sprzyjające, oparte na zaufaniu środowisko stworzyło podstawę do pozytywnego uczenia się poprzez doświadczenie.

2. Wpływ na relacje nauczyciele - uczniowie

A. Interakcja

Nauczyciele zauważyli, że wykorzystanie teatru lalek sprzyjało bogatszym interakcjom z uczniami. Jak stwierdził jeden z nich: „To, co fascynowało mnie najbardziej, to współpraca i interakcja.” (T11) Takie podejście sprawiło, że dzieci stawały się bardziej zaangażowane, ekspresyjne i komunikatywne.

B. Poprawa relacji w klasie

Wielu nauczycieli zaobserwowało wyraźną poprawę relacji w swoich klasach. Jak zauważył jeden z nich: „Jego mocną stroną jest tworzenie przyjemnej atmosfery w klasie oraz poprawa relacji między uczniami.” (T29) Teatr lalek stał się cennym narzędziem budowania więzi emocjonalnych i wspierania współpracy między dziećmi.

C. Aktywne uczestnictwo i włączenie wszystkich uczniów

Nauczyciele podkreślali, że ta metoda zachęcała do aktywności nawet tych uczniów, którzy zazwyczaj jej unikają. Jeden z nauczycieli zauważył: „Mocnym punktem było zaangażowanie dzieci w tworzenie filmu oraz ich entuzjazm.” (T08) W innych wypowiedziach podkreślano rolę możliwości twórczego zaangażowania uczniów: „Udział dzieci.” (T22). Nawet uczniowie, którzy zwykle mają trudności z aktywnym uczestnictwem, zostali włączeni w działania. „To było niesamowite widzieć nawet tych, którym zwykle trudno jest uczestniczyć” – podkreślił jeden z nauczycieli. (T52). Lalka pełniła funkcję narzędzia o charakterze medium, które sprzyjało procesowi

inkluzji, redukowało bariery językowe i emocjonalne oraz odpowiadało na zróżnicowane potrzeby edukacyjne.

3. Współpraca między koordynatorami a nauczycielami

A. Jasność i jakość instruktażu

Nauczyciele często chwalili kompetencje i klarowność informacji otrzymywanych od osób prowadzących program. Komentarze takie jak: „Dobrze przeszkoleni prowadzący.” (T33) oraz „Podejście dydaktyczne trenera było znakomite.” (T17) podkreślały wysoką jakość szkolenia, które wzmacniało pozytywne doświadczenia uczestników.

B. Wsparcie i zachęta

Uczestnicy szczególnie cenili sobie wspierającą atmosferę. Jeden z nich zauważył: „Wsparcie i życzliwość organizatorów.” (T02). Jednocześnie inny podkreślił: „Kładziono nacisk na działania pozytywne, a nie na błędy.” (T50) Tego rodzaju działania nastawione na pozytywną komunikację tworzyło przyjazne środowisko oraz zwiększało poczucie kompetencji i pewności siebie wśród nauczycieli.

C. Informacja zwrotna i responsywność

Nauczyciele doceniali regularną komunikację i natychmiastową informację zwrotną. Jeden z nich stwierdził: „Systematyczne aktualizacje od koordynatora programu naprawdę pomagały.” (T44) Inni zwracali uwagę na znaczenie szybkiej informacji zwrotnej: „Była instrukcja, po której następowała natychmiastowa informacja zwrotna.” (T20) Czynniki te łącznie wzmacniały jasność, ciągłość i wysoki poziom zaangażowania organizatorów.

4. Sugestie dotyczące ulepszeń: potrzeba pogłębienia i praktycznego zastosowania

Pomimo ogólnego zadowolenia nauczyciele przedstawili konkretne sugestie dotyczące udoskonalenia programu, wskazując na potrzebę bardziej ukierunkowanego i praktycznego wsparcia pedagogicznego.

A. Bardziej specjalistyczna i ukierunkowana współpraca z ekspertami

Uczestnicy wyrażali chęć „bardziej specjalistycznej i ukierunkowanej współpracy z ekspertami” (T37), podkreślając potrzebę skupienia się na rzeczywistych sytuacjach z życia klasy, a nie wyłącznie na technikach lalkarskich.

B. Przesunięcie akcentu w stronę aspektów pedagogicznych

Nauczyciele wyrazili wyraźną potrzebę „większego nacisku na aspekt pedagogiczny, a mniejszego na techniczny.” (T22). Chcieli pogłębić wiedzę w obszarze możliwości wykorzystania teatru lalek celem wspierania regulacji zachowania, realnego wpływu na inkluzję, rozwój emocjonalny uczniów oraz naukę języka.

C. Więcej scenariuszy „live coaching”

Zgłaszano również potrzebę „większej liczby symulacji oraz odgrywania ról z natychmiastową informacją zwrotną” (T53), skupionych na autentycznych wyzwaniach klasowych.

D. Zróżnicowane treści

Uczestnicy podkreślali potrzebę zróżnicowanej zawartości i ograniczenia powtórzeń, sugerując możliwości realizacji warsztatów na różnych poziomach trudności, wyrazili to następująco: „organizowanie warsztatów na różnych poziomach.” (T40)

E. Responsywność i dynamiczna interakcja

Choć doceniano współpracę online, wielu nauczycieli wyrażało potrzebę „większej liczby spotkań stacjonarnych lub bardziej dynamicznej interakcji online.” (T32)

Uwagi końcowe

Podsumowując, analiza tematyczna wskazuje (Braun & Clarke, 2006), że greccy nauczyciele postrzegali szkolenia współ-twórcze jako doświadczenie wzbogacające i wysoce pozytywne. Konsekwentnie opisywali warsztaty jako przestrzeń sprzyjającą uczeniu się poprzez współpracę i wzajemne wsparcie, w których otwarta komunikacja,

zachęta oraz wspólna refleksja kształtowały dynamikę grupy. To poczucie wspólnoty wykraczało poza aspekt społeczny; pozwalało stworzyć profesjonalną wspólnotę uczącą się (Vescio et al., 2008), w której nauczyciele czuli się na tyle bezpiecznie, że podejmowali eksperymenty, dzielili się wątpliwościami oraz eksplorowali nowe podejścia dydaktyczne.

Kolejnym istotnym wątkiem był obszar wymiany pomysłów i uczenia się rówieśniczego i uczenia się we współpracy. Nauczyciele podkreślali, że poprzez obserwację pracy innych – czy to za pośrednictwem udostępnianych nagrań, demonstracji tworzenia lalek teatralnych, czy refleksji nad praktykami klasowymi – mogli poszerzyć swoje perspektywy. To stanowiło bezpośrednią inspirację do wprowadzania innowacji we własnym nauczaniu. Taka wymiana praktyk wzmacniała ich poczucie sprawczości zawodowej i podkreślała współtwórczy charakter projektu (Johnson & Johnson, 2017).

Rezultaty badań wskazują także na pozytywny wpływ na relacje nauczyciel–uczeń (Kröger & Nupponen, 2019; Remer & Tzuriel, 2015). Wielu uczestników zauważyło, że teatr lalek przyczynił się do stworzenia przyjemniejszej, inkluzywnej i otwartej na ekspresję emocjonalną atmosfery w klasie (Lenakakis & Partsakoulaki, 2025). Uczniowie stawali się bardziej zaangażowani, komunikatywni i skłonni do współpracy – w tym również ci, którzy zazwyczaj mają trudności z uczestnictwem lub wyrażaniem siebie. W tym kontekście lalka teatralna pełniła funkcję nie tylko narzędzia dydaktycznego, ale również mediatora relacyjnego, umożliwiając nauczycielom nawiązywanie znaczących, a niekiedy zaskakujących interakcji z uczniami.

Ponadto, nauczyciele podkreślali kluczową rolę koordynatorów i trenerów w swoim pozytywnym doświadczeniu. Postrzegano ich jako kompetentnych, wspierających i otwartych. Formułowali jasne wskazówki, konstruktywne informacje zwrotne i zachęcali do aktywności. Ich obecność sprzyjała stworzeniu uporządkowanego, lecz elastycznego środowiska uczenia się, w którym nauczyciele czuli się na tyle pewnie, aby podejmować ryzyko, zadawać pytania i rozwijać umiejętności związane z pedagogiką teatru lalek (Perry & Booth, 2021).

Jednocześnie uczestnicy zgłosili szereg istotnych sugestii dotyczących udoskonalenia programu. Wyrazili silną potrzebę pogłębionej refleksji pedagogicznej – wykraczającej poza techniczne aspekty tworzenia i animowania lalek – obejmującej dyskusje o tym, w jaki sposób teatr lalek może wspierać regulację zachowań, promować inkluzję oraz rozwijać kompetencje językowe.

Ponadto, pojawiło się zapotrzebowanie na bardziej współczesne, rzeczywiste scenariusze, w których eksperci mogliby modelować reakcje na autentyczne wyzwania klasowe oraz oferować coaching „na żywo”. Wielu nauczycieli oczekiwało także większej liczby natychmiastowych i interaktywnych form współpracy – zarówno poprzez spotkania bezpośrednie, jak i bardziej dynamiczne sesje online. Wskazano również na potrzebę większego zróżnicowania treści, tak by ograniczyć powtórzenia i częściej dostosowywać materiał do różnych poziomów zaawansowania.

Powyższe spostrzeżenia stanowią nie tylko ocenę jakości warsztatów współtwórczych, lecz także swoistą mapę drogową dla przyszłych wdrożeń metodologii PuppetIntegrate (Lenakakis, 2025). Podkreślają one potencjał współtworzenia jako silnego czynnika rozwoju zawodowego, praktyki refleksyjnej oraz innowacji edukacyjnej, szczególnie w kontekstach ukierunkowanych na wzmacnianie inkluzji i zaangażowania uczniów. Ostatecznie wyniki potwierdzają nadrzędną ideę projektu, w której przemyślane i oparte na współpracy wykorzystanie teatru lalek może realnie i trwale przekształcać praktyki dydaktyczne oraz relacje we współczesnej klasie.

Bibliografia – Rozdział 2.2

- Braun, V. and Clarke, V. (2006) Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3, 77-101. <http://dx.doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Johnson, D. W., & Johnson, R. T. (2017). The use of cooperative procedures in teacher education and professional development. *Journal of Education for Teaching*, 43(3), 284–295. <https://doi.org/10.1080/02607476.2017.1328023>

- Lenakakis, A. (Ed.). (2025). *Art, education and puppetry: Integrating the puppet into the classroom. Conference proceedings*. Aristotle University of Thessaloniki, Greece. <https://puppetintegrate.eu/language/el/deliverablesgr/>
- Lenakakis, A., & Partsakoulaki, V. (2025). Puppet theatre and creativity. *NJ*, 48(1). <https://njdrama.scholasticahq.com/article/140572-puppet-theatre-andcreativity-enhancement-in-preschoolers>
- Kröger, T., & Nupponen, A.-M. (2019). Puppet as a pedagogical tool: A literature review. *International Electronic Journal of Elementary Education*, 11(4), 393–401.
- Perry, E., & Booth, J. (2021). The practices of professional development facilitators. *Professional Development in Education*, 50(1), 144–156. <https://doi.org/10.1080/19415257.2021.1973073>
- Remer, D., & Tzuriel, D. (2015). "I teach better with the puppet"- use of puppetry as a mediating tool in kindergarten education– an evaluation. *American Journal of Educational Research*, 3, 356–365. <https://doi.org/10.12691/education-3-3-15>
- Vescio, V., Ross, D., & Adams, A. (2008). A review of research on the impact of professional learning communities on teaching practices and student learning. *Teaching and Teacher Education*, 24, 80–91. <http://dx.doi.org/10.1016/j.tate.2007.01.004>

2.3 Metoda lalkarstwa w polskich szkołach- stan rzeczy i uwarunkowania

L. Myszk-Strychalska, M. Kasprzak, B. Kanclerz, M. Marciniak,
P. Peret-Drażewska, A. Rybińska, K. Forecka-Waśko

Dzieci od najmłodszych lat wyrażają swoje uczucia oraz potrzebę aktywności poprzez gesty, mimikę twarzy i naśladowanie osób oraz sytuacji z codziennego życia, co wskazuje na naturalną gotowość do komunikacji. Efektywna komunikacja stanowi fundament procesu dydaktyczno-wychowawczego. W obliczu dynamicznych przemian w obszarze edukacji i informacji, szczególnie na etapie edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej, konieczne jest poszukiwanie nowoczesnych, a zarazem dostosowanych do możliwości rozwojowych dziecka form porozumiewania się (Król 2017). Poza różnego rodzaju technologiami informacyjno-komunikacyjnymi (TIK) w polskich szkołach wykorzystuje się różnorodne formy teatralne i parateatralne, tj. teatr aktora, lalki, cieni, przedmiotu. W kontakcie ze sztuką dzieci zdobywają wiedzę o teatrze, uczestniczą w kulturze teatralnej, ale również mają możliwość rozwijania twórczej aktywności teatralnej (Kłysz-Sokalska, i in. 2020; ; Marciniak, i in., 2024).

Ponadto, praktyka pedagogiczna wskazuje, że w pracy z dziećmi w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym wysoką skuteczność w budowaniu relacji i przekazie treści edukacyjnych ma lalka teatralna, pełniąca funkcję pośrednika i aktywizatora w procesie komunikacyjnym (Szymik, Kováčová 2018). Lalki teatralne mogą przyjąć różne formy tj. pacynka, kukiełka, jawajka, marionetka lub lalka niekonwencjonalna np. muppety czy lalka zakładana na animatora (Fastyn 2010).

Zastosowanie lalek teatralnych podczas zabaw, aktywności teatralnych, warsztatów, inscenizacji czy w codziennej pracy nauczycieli wspiera rozwój ekspresji twórczej, komunikacji i kreatywności, a także kształtowanie kompetencji emocjonalno-społecznych. Co więcej, lalki mogą pełnić funkcję narzędzia terapeutycznego

(Tomaszewska 2018) – sprzyjają budowaniu bardziej autentycznej i szczerzej komunikacji, co ma szczególne znaczenie w pracy z dziećmi doświadczającymi trudności emocjonalnych lub rozwojowych, pomagając im wyrażać emocje i nawiązywać relacje w bezpieczny, symboliczny sposób.

Współczesna edukacja przedszkolna i wczesnoszkolna funkcjonuje w warunkach rosnącej różnorodności kulturowej, językowej i społecznej, co stawia przed nauczycielami konieczność wykorzystywania narzędzi wspierających inkluzję i indywidualizację procesu dydaktycznego. W tym kontekście lalki teatralne zyskują na znaczeniu jako środek umożliwiający alternatywną formę ekspresji i komunikacji, szczególnie wartościową w pracy z dziećmi ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, defaworyzowanymi społecznie oraz uczniów z doświadczeniem uchodźczym czy migracyjnym (Tomaszewska 2018; Szymik, Kováčová 2018). Lalki teatralne, jako medium silnie zakorzenione w dziecięcej wyobraźni i symbolice, pełnią funkcję pomostu między światem przeżyć wewnętrznych a rzeczywistością społeczną. Ich potencjał wspierający proces inkluzji edukacyjnej przejawia się m.in. w obniżaniu barier komunikacyjnych, wzmacnianiu poczucia bezpieczeństwa oraz ułatwianiu nawiązywania relacji rówieśniczych.

Edukacja przedszkolna i szkolna w Polsce obejmuje ponad 4 miliony uczniów (https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5488/21/1/1/edukacja_w_roku_szkolnym_2022-2023-wyniki_wstepne.pdf). Według danych pochodzących z Ministerstwa Edukacji Narodowej ponad 150 tysięcy uczniów z Ukrainy (migrantów i uchodźców) uczęszcza do polskich przedszkoli i szkół podstawowych (marzec 2025), (<https://dane.gov.pl/pl/dataset/2711,uczniowie-uchodzcy-z-ukrainy>). Ponadto, w polskim systemie edukacji mamy 280 tys. dzieci i uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Uczniowie posiadający orzeczenie (o potrzebie indywidualnego nauczania dla uczniów, o potrzebie kształcenia specjalnego dla uczniów z niepełnosprawnościami, o potrzebie kształcenia specjalnego dla uczniów zagrożonych niedostosowaniem społecznym, o potrzebie kształcenia specjalnego dla uczniów niedostosowanych społecznie lub o potrzebie zajęć rewalidacyjno-

wychowawczych dla dzieci i młodzieży z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu głębokim) stanowią średnio 4,7% ogółu uczniów danej szkoły. Kolejne 13,5% uczniów to dzieci i młodzież posiadająca opinię z poradni psychologiczno-pedagogicznej i z tego powodu objęta pomocą. Oprócz wymienionych grup uczniów z pomocy psychologiczno-pedagogicznej bez opinii z poradni korzysta średnio 12% uczniów (Kancierz, i in., 2022). Powyższe dane wskazują, że przeciętnie niemal co trzeci uczeń (30,2%) korzysta z pomocy psychologiczno-pedagogicznej (Knopik i in. 2021, s. 36).

Tabela 1. Dane statystyczne na temat szkolnictwa oraz uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi w Polsce w roku szkolnym 2023/2024.

Data	Number
Ludność w Polsce w 2023 roku	37 636 508
Uczniowie w szkołach podstawowych i ponadpodstawowych	5 178 392 (13,8 % ludności w kraju)
Ilość szkół w Polsce:	
Podstawowe	14000
Szkoły podstawowe specjalne	947 (53 456 uczniów)
Ponadpodstawowe:	
przysposabiające do pracy	565
branżowe I stopnia	1695
branżowe II stopnia	261
licea ogólnokształcące	2449
licea ogólnokształcące specjalne	117 (3798 uczniów)
zawodowe (w tym technika)	1965
specjalne branżowe szkoły I i II stopnia oraz technika specjalne	412 (12687 uczniów)
Uczniowie korzystający z innych form pomocy poprzez zajęcia psychologiczno-pedagogiczne w szkołach podstawowych dla dzieci i młodzieży (bez szkół specjalnych)	
dydaktyczno-wyrównawcze	315790
korekcyjno-kompensacyjne	225383
logopedyczne	183524

Źródło: opracowanie własne (na podstawie: Auksztol, 2024).

Lalki teatralne odgrywają istotną rolę w procesie wspierania dzieci z grup marginalizowanych, w tym uczniów z doświadczeniem migracyjnym, jak również dzieci z Ukrainy, które coraz liczniej uczestniczą w polskim systemie edukacji. Stanowią one

narzędzie ułatwiające wyrażanie emocji, rozwijanie kreatywności oraz budowanie kompetencji komunikacyjnych i społecznych, co znacząco wspiera proces integracji w nowym środowisku edukacyjnym. Szczególne znaczenie przypisuje się także wykorzystaniu lalek w pracy z dziećmi ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, u których kontakt bezpośredni bywa utrudniony. W takich przypadkach lalki pełnią funkcję pośrednika w komunikacji, redukując napięcie emocjonalne, budując poczucie bezpieczeństwa i umożliwiając stopniowe nawiązywanie relacji interpersonalnych.

W polskiej edukacji lalki teatralne stanowią wszechstronne, choć nie zawsze w pełni doceniane, narzędzie dydaktyczne, wykazujące istotny potencjał zarówno w procesie nauczania, jak i w działaniach wychowawczych, przynosząc wymierne efekty w zakresie wszechstronnego rozwoju ucznia. Poniżej prezentujemy przykłady takiej działalności:

PRZYKŁAD 1

NGOs (organizacja pozarządowa): Fundacja Projektowania Zmiany Edukacyjnej WYOBRAŹNIEJ

Nazwa projektu Projekt TEATR LALEK z niepełnosprawnością intelektualną oraz ruchową w przedszkolu i szkole.

Opis działania: Projekt z zakresu przeciwdziałania stereotypom i uprzedzeniom wobec osób z niepełnosprawnościami oraz aktywizacji społecznej wśród dzieci w wieku 6–9 lat realizowany był w Poznaniu oraz w powiecie poznańskim. Jego celem było uwrażliwienie najmłodszych na potrzeby i możliwości osób z różnymi rodzajami niepełnosprawności oraz kształtowanie postaw otwartości, akceptacji i empatii. Podczas spotkań zatytułowanych „Teatr lalek z niepełnosprawnością intelektualną oraz ruchową w przedszkolu i szkole” dzieci poznawały bohaterów krótkich etiud lalkowych. Pierwszą parę stanowili Ula – dziewczynka z zespołem Downa – oraz jej kolega Franek. Kolejną etiuda przedstawiała Artura, poruszającego się na wózku, i jego koleżankę Mię. Trzecim zestawem bohaterów byli Szymek oraz Tola – lalka niewidoma, która doświadczała świata poprzez inne zmysły. Przedstawienia miały charakter interaktywny: dzieci nie tylko oglądały scenki, lecz także włączały się w rozmowy, dzieliły się swoimi spostrzeżeniami i mogły zadawać pytania dotyczące życia osób z niepełnosprawnościami. Dzięki temu mogły lepiej zrozumieć codzienne wyzwania rówieśników, ale również dostrzec ich talenty, marzenia i prawo do bycia częścią wspólnoty. Projekt łączył w sobie walor artystyczny i wychowawczy, a zarazem stanowił przykład praktycznego wykorzystania teatru lalek w edukacji włączającej. Spotkania budowały u dzieci postawy szacunku i

otwartości, przełamywały bariery i stereotypy, a także uczyły, że różnorodność może być źródłem siły i wzajemnego wsparcia.

Inspiracja: zdjęcie Etiuda pt. "SPOTKANIE Z TOLĄ". Pobrane z: <https://wyobrazniej.com/etiudy-teatralne-w-szkolach/>. dostęp 10.05.2025

PRZYKŁAD 2

Instytucja: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Studiów Edukacyjnych

Kierunek studiów: Wychowanie przedszkolne i nauczanie początkowe

Opis działania: Na kierunku pedagogika o specjalności wychowanie przedszkolne i nauczanie początkowe realizowany był przedmiot „Warsztat teatralny”. Zajęcia odbywały się na Wydziale Studiów Edukacyjnych UAM w Poznaniu, w salach dydaktycznych przystosowanych do pracy warsztatowej i artystycznej. Podczas zajęć studenci poznawali różnorodne metody i techniki teatralne, a następnie przygotowywali własne projekty warsztatów teatralnych dla dzieci. W pierwszej części zajęć uczestnicy zdobywali wiedzę teoretyczną na temat roli teatru lalek w procesie edukacji i wychowania, a następnie w małych zespołach opracowywali koncepcje zajęć dla dzieci. Projekty obejmowały m.in. tworzenie lalek, opracowywanie scenariuszy zajęć z wykorzystaniem lalek teatralnych jako narzędzi dydaktycznych, przygotowanie inscenizacji teatralnych np. słowno-muzycznych czy scen dramowych z wykorzystaniem lalek. Najważniejszym etapem przedmiotu była możliwość sprawdzenia przygotowanych rozwiązań w praktyce. Na Wydział Studiów Edukacyjnych zaproszono dzieci z trzech poznańskich przedszkoli, które wzięły udział w przygotowanych aktywnościach. Studenci, prowadząc warsztaty i inscenizacje z wykorzystaniem lalek, mieli możliwość zrealizować swoje pomysły, sprawdzić ich wartość dydaktyczną i atrakcyjność, a także doświadczyć bezpośredniego kontaktu z dziećmi. Przedmiot umożliwił studentom rozwijanie własnej kreatywności, doskonalenie kompetencji pedagogicznych i zrozumienie potencjału teatru lalek jako narzędzia wspierającego rozwój emocjonalny, społeczny i poznawczy dziecka.

Podsumowując, wykorzystanie lalek teatralnych w edukacji przedszkolnej i szkolnej stanowi wartościowe narzędzie wspierające rozwój dziecka w wielu wymiarach. Wspierając procesy inkluzji edukacyjnej, lalki teatralne stanowią nieocenione narzędzie w budowaniu bezpiecznej, wspierającej przestrzeni edukacyjnej, która sprzyja integracji, komunikacji i twórczemu wyrażaniu siebie, dlatego niezwykle istotne jest uwzględnianie warsztatu teatralnego w programach nauczania dla przyszłych

pedagogów, którzy w przyszłości będą wdrażać nowoczesną edukację w różnych aspektach pracy zawodowej.

Bibliografia – Rozdział 2.3

Auksztol, J. (2024). *Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2023/2024* [Education and upbringing in the school year 2023/2024]. Główny Urząd Statystyczny w Gdańsku. Retrieved May 12, 2025, from <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/edukacja/>

Dane GUS – Główny Urząd Statystyczny. (2023). *Edukacja w roku szkolnym 2022/2023 (wyniki wstępne)* [Education in the 2022/2023 school year (preliminary results)]. Retrieved May 12, 2025, from http://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5488/21/1/1/edukacja_w_roku_szkolnym_2022-2023-wyniki_wstepne.pdf

Fastyn, B. (2010). *Teatr w pracy z dziećmi* [Theatre in work with children]. Wydawnictwo Akademickie Żak.

Kłysz-Sokalska, N., Sadowska, K., Kędzia, M., Suchanek, L., Ratajczak, A., & Kasprzak, M. (2020). Twórcza aktywność dziecka [Child's creative activity]. In H. M. Krauze-Sikorska & M. Klichowski (Eds.), *Pedagogika dziecka: Podręcznik akademicki* (pp. 157–177). Wydawnictwo Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.

Kanclerz B., Myszkas-Strychalska L., Buchnat M.A., Chmura-Rutkowska I., Cybał-Michalska A., Cytlak I., Jaskulska S., Kozłowska, A., Marciniak, M., Szafran J.M., Wawrzyniak-Beszterda, R.M. (2022). Psychological and pedagogical help as well as educational and vocational counseling in schools as necessary elements of universal prophylaxis. Research examples and recommendations for the design of educational and preventive activities. Poznan City Educational Research 2021. „Polish Journal of Social Rehabilitation”, 2022, s. 445–469.

Knopik, T., Wiejak, K., Humenny, G., & Płatkowski, B. (2021). *Raport z badania: Monitorowanie uwzględniania zróżnicowanych potrzeb edukacyjnych uczniów w procesie kształcenia* [Research report: Monitoring the consideration of diverse

educational needs of students in the education process]. Instytut Badań Edukacyjnych.

Król, K. (2017). Lalka teatralna w komunikacji z dziećmi w wieku przedszkolnym [Theatre puppet in communication with preschool children]. *Kwartalnik Edukacyjny*, 1(88), 23–34.

Marciniak, M., Forecka-Waśko, K., Kasprzak M., Jaskulska, S. (2024), Metoda microteachingu w edukacji przyszłych nauczycieli [Microteaching method in education of pre-service teachers], *Studia Edukacyjne*, 74, 95-103.
<https://doi.org/10.14746/se.2024.74.6>

Metadane MEN – Ministerstwo Edukacji Narodowej. (n.d.). *Uczniowie – uchodźcy z Ukrainy* [Students – refugees from Ukraine]. Retrieved May 13, 2025, from
<https://dane.gov.pl/pl/dataset/2711,uczniowie-uchodzcy-z-ukrainy>

Szymik, E., & Kováčová, Z. (2018). Theatrical and quasi-theatrical forms in the first stages of school education in Poland. *Journal of Modern Science*, 35, 65–76.
<https://doi.org/10.13166/jms/84816>

Tomaszewska, E. Z. (2018). Lalka w teatrze lalek [A puppet in a puppet theatre]. *Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce*, 13(2(48)), 183–194.
<https://doi.org/10.35765/eetp.2016.1348.10>

2.4 Warsztaty współtworzenia: odkrywanie aspiracji polskich nauczycieli projektu „Puppet Integrate”

K. Forecka-Waśko, M. Marciniak, M. Kasprzak, B. Kanclerz,
L. Myszka-Strychalska, P. Peret-Drażewska, A. Rybińska

Refleksje nauczycieli dotyczące lalkarstwa są bardzo zróżnicowane. Niektórzy mają już za sobą doświadczenie wykorzystania lalek, dramy lub elementów pedagogiki teatru w swojej pracy, dlatego metoda wykorzystania lalkarstwa w edukacji poznana w ramach projektu „Puppet INTEGRATE” ma rozwinąć ich umiejętności. Z kolei osoby, dla których praca z lalkami jest czymś nowym, traktują poznany sposób pracy z uczniami jako okazję do zdobycia nowej wiedzy i umiejętności oraz szansę na poszerzanie swojego warsztatu pracy. W podejściu większości nauczycieli do lalkarstwa daje się zauważyć ciekawość poznawcza, zaś sam udział w projekcie traktują rozwojowo zarówno dla siebie oraz uczniów, jak i dla szkoły, która ma szansę na nawiązanie kontaktów z innymi placówkami edukacyjnymi w środowisku krajowym i międzynarodowym.

Sposoby i obszary związane z wykorzystaniem lalkarstwa w pracy przez edukatorów, zależą od specyfiki wykonywanych obowiązków zawodowych i obejmowanych stanowisk pracy. Wśród nauczycieli są osoby udzielające pomocy psychologiczno-pedagogicznej (psycholodzy, pedagodzy, logopedzi, terapeuci), nauczyciele rewalidanci, nauczyciele języka polskiego i języka angielskiego, nauczyciele historii. Wielu z nich pracuje z uczniami ze specjalnymi potrzebami, z doświadczeniem migracji i innych grup zagrożonych wykluczeniem. Zamierzają oni wykorzystywać metodę lalek w edukacji zarówno w ramach lekcji związanych z nauczaniem przez siebie przedmiotem, podczas zajęć z wychowawcą oraz prowadzonych zajęć specjalistycznych – konsultacji pedagogicznych, psychologicznych, zajęć rozwijających kompetencje emocjonalno – społeczne, zajęć logopedycznych, z zakresu terapii pedagogicznej, rewalidacyjnych, a także w pracy indywidualnej z uczniem oraz podczas zajęć grupowych. Wśród pomysłów na tematy znalazły się zagadnienia związane z

odrzućeniem rówieśniczym, wyrażaniem emocji w społecznie akceptowany sposób, budowaniem więzi społecznych, radzeniem sobie z wyzwaniami współczesności oraz odnoszące się przedstawiania inscenizacji do omawianych lektur, czy wydarzeń historycznych.

Oto przykładowe wypowiedzi nauczycieli biorących udział w projekcie na temat własnych refleksji związanych z lalkarstwem:

„Mam nadzieję, że lalkarstwo okaże się metodą uniwersalną, którą będę mogła wykorzystać w różnych sytuacjach oraz w pracy z uczniami o zróżnicowanych potrzebach edukacyjnych. Chciałabym, by była atrakcyjna i ciekawa dla uczniów.” [PL1]

„Zamierzam wykorzystać lalki podczas zajęć z wychowawcą. Chcę pracować z uczniami nad umiejętnością rozpoznawania i nazywania oraz wyrażania emocji. Spróbuję ich zmotywować, by podczas improwizacji przedstawiali różne sytuacje, których doświadczają na co dzień, a potem omawiali je z całym zespołem.” [PL2]

„Chciałabym, by metoda lalek w edukacji okazała się skuteczna w pracy z uczniami ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, z którymi pracuję na co dzień.” [PL3]

Wśród szkół biorących udział w projekcie znalazły się także szkoły artystyczne, w których komunikacja przez sztukę nie stanowi nowej płaszczyzny, jednakże wykorzystanie lalkarstwa było dla nauczyciela i uczniów nowym doświadczeniem. Zaangażowanie się w inną formę działań artystycznych stanowiło jednocześnie odmianę, wytchnienie od codziennych obowiązków, ale w założeniu miało wykorzystać potencjał emocjonalny uczniów. Nauczyciel – wychowawca w taki sposób przywołuje reakcje uczniów na propozycję pracy z lalkami:

„Uczniowie z entuzjazmem odnieśli się do propozycji udziału w projekcie. Mogę wskazać na dwie wartości, które wybrzmiewały w ich wypowiedziach. Po pierwsze jego międzynarodowy charakter, a zatem świadomość, że poprzez lalkarską aktywność staną się częścią większej całości. Drugi aspekt to odmienność działań od codziennych zmagania z tańcem i ruchem.” [PL.4]

Udział w projekcie dla nauczycieli z pewnością ma istotny aspekt wychowawczy, dzięki któremu poprzez kreatywne działania w oparciu o sztukę lalkarstwa, uczniowie mogą

wypowiadać się i kreować sceny w obszarze tematów dla nich istotnych. Takie działania w założeniu integrują klasę i nauczyciela, tworzą nowe przestrzenie komunikacyjne, rysują wspólne cele. Uwzględnienie działań lalkarskich w planie lekcji wychowawczych może stworzyć nauczycielom interesującą wizję całorocznej pracy pedagogicznej:

„Projekt lalkarski planuję wdrożyć na lekcjach wychowawczych klasy, która rozpoczęła naukę w szkole baletowej. Dzieci od początku roku będą mogły lepiej poznać się w interaktywnych działaniach. Ja – jako wychowawca – być może będę mieć okazję zobaczyć jak współpracują, dzielą zadania, w jaki sposób myślą. Interesujące dla mnie będą tematy, które uczniowie wybiorą do pierwszych improwizacji. W ich pierwszych pomysłach pojawiają się odrzucenie w grupie oraz ewentualne problemy związane z nauką tańca. Liczę, że dzięki improwizowanym scenom na bieżąco będę mogła spostrzec, jakie problemy dla uczniów są najważniejsze.” [PL.4]

Wykorzystanie lalkarstwa jawi się w wypowiedziach nauczycieli jako istotne narzędzie nie tylko edukacji artystycznej, ale forma terapeutycznej pracy pedagogicznej, czy nawet arteterapii. Szczególnie ważne aspekty, które można wyróżnić w procesie pracy z lalkami to:

- integracja grupy;
- obserwacja ról, jakie dzieci przyjmują w grupie;
- umiejętność niewerbalnej komunikacji;
- samodzielny dobór tematyki scen – analiza aktualnych problemów dzieci i młodzieży;
- integracja uczniów i nauczycieli w ramach projektu;
- realizacja zajęć dydaktycznych z wykorzystaniem metody lalek;
- rozwijanie i obserwacja nauczyciela w obszarze motoryki małej uczniów: umiejętność stworzenia lalki i manipulacji lalką.

Nauczyciele mają podstawową wiedzę na temat wykorzystania lalek w procesie nauczania. Ich oczekiwania wobec udziału w projekcie obejmowały m.in.:

- doskonalenie umiejętności technicznych tworzenia lalek z dostępnych materiałów (różne formy lalek z artykułów codziennego użytku);
- poszerzenie wiedzy na temat sposobów wykorzystania lalek w procesie edukacyjnym i terapeutycznym (strategie motywowania uczniów do angażowania się w lalkarstwo);

- poszerzenie wiedzy na temat sposobu tworzenia spektakli teatralnych lub lalkarskich (np. struktura spektaklu);
- przykłady wykorzystania lalek w procesie edukacyjnym (pokazanie większej liczby możliwych sposobów wykorzystania lalek na różnorodnych zajęciach, lekcjach, tematach);
- zwiększenie umiejętności ekspresji w trakcie pracy z lalką (np. wokalizacja, mimika, radzenie sobie przez aktorów ze wstydem);
- wsparcie i nadzór nad realizacją zajęć lalkowych ze studentami (instrukcje, informacje zwrotne dotyczące sposobu pracy).

Wielu nauczycieli podkreślało, że udział w projekcie jest ich pierwszym zetknięciem z lalkarstwem, jednakże zakładane efekty działań, zwłaszcza w obszarze pracy pedagogicznej, wychowawczej, socjoterapeutycznej są dla tej grupy niezwykle istotne.

CZĘŚĆ II

TWORZENIE NARRACJI PRZEZ TEATR LALEK

Emmanouela Kapokaki, *Prasin Aloga*

KONSPEKT WARSZTATU NR 1

TWORZENIE NARRACJI POPRZEZ TEATR LALEK

Informacje ogólne		
	Temat	Dyskusja w oparciu o temat przewodni
	Czas trwania	1-2 godziny lekcyjne
	Wielkość grupy	Cała klasa
	Materiały	Długopis i papier i/lub tablet
	Cele	1. Zgromadzenie bazy pomysłów 2. Współpraca i komunikacja 3. Uzyskanie wglądu w wybrany temat

Instrukcje

Sekcja 1

- Poproś uczniów o to, by usiedli w kręgu.
- Pamiętaj o sporządzaniu notatek i upewnij się, że dyskusja dotyczy tematyki zajęć.
- Przedstaw temat (zagadnienie) do dyskusji.
- Uczniowie będą dzielili się swoimi opiniami i/lub osobistymi doświadczeniami związanymi z tematyką.

Sekcja 2

- Na tym etapie zbierz opinie, którymi się podzielono i podkreśl podobieństwa (punkty wspólne) oraz różnice.
- Zachęcaj uczniów do wymiany myśli i poszerzania ich rozumienia tematyki poprzez wspólną, zbiorową dyskusję.

Refleksja i informacje zwrotne

- Poproś uczennice i uczniów, aby podali jedno słowo podsumowujące temat dyskusji.
- Poproś, by opisali jednym słowem, jak czuli się podczas warsztatów.
- Możesz ich również zapytać, czy ich zrozumienie tematyki się poszerzyło.

Wskazówki dla nauczycieli/nauczycielek

- Bądź dobrze zorientowany(a) w tematyce rozmów uczniowskich, ale staraj się nie ingerować za bardzo w pracę grupy. Jeśli grupa ma trudności, zainspiruj ją kilkoma pomysłami.
- Zadawaj pytania, które pomogą uczniom i uczennicom rozumieć (uświadomić sobie oraz nazwać) ich własne emocje.
- Jeśli ktoś nie bierze czynnego udziału w dyskusji, spróbuj go włączyć do niej, zadając pytania ogólne na dany temat lub pytania związane z konkretną ideą.
- Notuj idee (pomysły) poruszane podczas dyskusji na tablicy lub na brystolu/flipcharcie.

Praca domowa

- Zachęć uczniów i uczennice do stworzenia postaci związanej z tematem. Mogą przeprowadzić „badania” online, poszukując obrazów, artykułów i innych informacji.

KONSPEKT WARSZTATU NR 2

Tworzenie narracji poprzez teatr lalek

Informacje ogólne		
	Temat	Tworzenie lalki teatralnej i rozwijanie postaci
	Czas trwania	3 godziny lekcyjne
	Wielkość grupy	Cała klasa
	Materiały	2 arkusze (kartki) szarej gazety, 1 taśma malarska (opcjonalnie: cienki kolorowy papier)
	Cele	1. Umiejętności motoryczne i koncentracja 2. Kreatywność i wyobraźnia 3. Samoświadomość i głębokie relacje z innymi

Instrukcje

Sesja 1 (1 godzina lekcyjna)

- Podsumuj to, co zostało omówione na poprzednim warsztacie.
- Uczniowie opisują swoje postaci na podstawie przeprowadzonych przez siebie poszukiwań informacji.

Sesja 2 (1 godzina lekcyjna) – Konstruowanie lalek teatralnych i zabawa improwizowana (Obejrzyj wideo [tutaj](#))

- **Tworzenie rulonu:** Rozłóż cały arkusz gazety (podwójna lub pojedyncza strona z dużej szarej gazety, rozmiar ok. 30 x 70). Skręć go wzdłuż wąskiej strony, aby utworzyć jak najdłuższy rulon.
- **Składanie na środku:** Złóż rulon dokładnie w połowie.
- **Tworzenie głowy:** Skrzyżuj jeden koniec nad drugim, aby uformować głowę i ramiona lalki. Punkt krzyżowania się zabezpiecz odrobiną taśmy malarskiej.

- **Tworzenie ciała:** Weź drugi arkusz gazety i zwiń go w taki sam sposób, jak pierwszy. Złóż go na pół i przełóż przez pętlę utworzoną przez głowę lalki. Opuść rulon jak najniżej, aby środek dotykał dołu głowy, tworząc możliwie jak najdłuższy tułów. Drugi rulon utworzy ciało i nogi lalki.
- **Kształtowanie formy:** Owiń ramiona taśmą malarską, aby nadać im kształt i je wzmocnić. Następnie owiń taśmą drugi rulon do połowy jego długości, nie ściskając go nadmiernie, tak uformujesz tułów. Owiń każdą nogę osobno taśmą malarską, aby je oddzielić i wysmuklić.
- **Tworzenie stawów:** Zegnij nogi tuż nad ich środkiem (aby utworzyć kolana), a także na dole goleni (aby utworzyć stopy). Podobnie, złóż ręce nieco powyżej środka (aby utworzyć łokcie) oraz w dolnej części ramion (by utworzyć dłonie).
- **Kształtowanie szyi:** Ściśnij dolną część pętli (dół głowy), aby była cieńsza, tworząc elastyczną szyję, następnie przekręć ją o 90 stopni, aby ukształtować twarz. Uwaga! Zabezpiecz szyję taśmą malarską. Szyja powinna pozostać ruchoma i elastyczna.

- **Dekoracja:** Udekoruj swoją lalkę cienkimi kolorowymi tkaninami według własnego uznania. Materiały można zabezpieczyć taśmą malarską. Zachęć uczniów i uczennice, aby zabrali swoją lalkę teatralną do domu, poeksperymentowali z nią i odkryli jej powiązanie z tematyką (tematem).

Sesja 3 (Sesje 3 i 4 wymagają co najmniej 1 dodatkowej godziny lekcyjnej i powinny być realizowane w innym dniu niż pierwsze dwie sesje).

Pobaw się lalką. Każdy uczeń prezentuje swoją postać po raz drugi, tym razem poprzez lalkę.

Sesja 4

Zachęć uczniów i uczennice, aby znaleźli powiązanie swoich postaci z tematyką (tematem) i pomysłami omówionymi wcześniej (przeprowadź dyskusję).

Refleksja i informacje zwrotne

- Poproś uczniów i uczennice, aby podali jedno słowo podsumowujące temat dyskusji.
- Niech opiszą jednym słowem, jak się czuli podczas warsztatów.
- Zapytaj, czy ich sposób rozumienia tematu się poszerzył.

Wskazówki dla nauczycieli/nauczycielek

- Podczas zabawy z lalkami teatralnymi zachęcaj uczniów i uczennice, aby odkrywali w jaki sposób postać mówi, chodzi, itp. Nie musi to być idealne – wystarczy, że zaczną wyobrażać sobie tę postać jako posiadającą osobowość.
- Dekoracje można wykonać również w domu.

Praca domowa

Podziel uczniów i uczennice na grupy 3-5 osobowe. Zachęć ich do współpracy poza zajęciami i tworzenia opowieści (historii), która będzie uwzględniała ich bohaterów oraz nawiązywała do tematu.

KONSPEKT WARSZTATU NR 3

Tworzenie narracji poprzez teatr lalek

Informacje ogólne

	Temat	Animacja lalki teatralnej
	Czas trwania	3 godziny lekcyjne
	Wielkość grupy	Cała klasa
	Materiały	Lalka teatralna stworzona podczas warsztatu 2
	Cele	1. Podstawowe techniki poruszania lalkami 2. Wzmocnienie umiejętności motorycznych i koncentracji 3. Autobserwacja

Instrukcje

Sesja 1 (1 godzina lekcyjna)

Ożywianie lalek teatralnych - jak tchnąć w lalkę życie?

Nadszedł czas na ożywienie lalki. Zwykle poruszanie nią dookoła nie wystarczy. Animacja nie jest procesem mechanicznym; wymaga naturalności i autentyczności. Jak mawiał mistrz lalkarski Stathis Markopoulos:

„Animacja to tworzenie wszechświata i energii potrzebnej stworzeniom do życia i działania w nim”.

Podstawowe zasady animacji lalki (Zobacz video [tutaj](#))

Postawa ciała

- Rozpoczynając animację lalki zachowaj zrelaksowaną, stabilną postawę ze stopami rozstawionymi na szerokość barków-bioder i lekko ugiętymi kolanami.
- Lalka teatralna jest centralnym punktem spektaklu. Podążaj za lalką i utrzymuj swoje ciało połączone z nią.
- Trzymaj lalkę za szyję i nogi i tak nią manipuluj. Używaj kciuka i palca wskazującego do kontrolowania szyi, a pozostałe palce trzymaj zaciśnięte za głowę.

Poruszanie i grawitacja

Na lalkę teatralną działają dwie siły: jedna ciągnie ją w kierunku ziemi za stopy, a druga ciągnie ją w górę od jej głowy. Dzięki temu lalka nie unosi się ani nie traci wzrostu podczas zginania nóg.

Wzrok

Wzrok lalkarza skupia się za głową (za potylicą) lalki na wysokości jej oczu. Ogniskuje to uwagę na lalce i angażuje publiczność. Lalka powinna spoglądać na swoje kończyny, gdy nimi porusza i lekko odchyłać głowę do tyłu, gdy myśli (spojrzenie wewnętrzne).

Oddychanie

Oddech lalki teatralnej powinien być zgodny z Twoim, podążając za Twoimi emocjami. Poruszając głową i tułowiem lalki zgodnie rytmem Twojego oddechu, stworzysz złudzenie, że to ona oddycha.

Chodzenie

Aby chodzić, zegnij jedną nogę lalki i zrób nią krok do przodu, podczas gdy marionetka patrzy w miejsce, w które stawia nogę. W następnym kroku, unieś całą lalkę, przesuając ją lekko do przodu w trakcie kroku drugą nogą, odginając pierwszą nogę. Nie wahaj się oderwać jej od ziemi. Głowa lalki powinna być skierowana twarzą w stronę publiczności. Znajdź naturalny rytm chodzenia.

Skakanie

Zegnij kolana marionetki, unieś jej głowę i wyrzuć ją w górę, rozciągając jej ciało. Marionetka powinna znajdować się w powietrzu z rozciągniętymi nogami, patrząc tam, gdzie wylądować. Po wylądowaniu ugnij i rozciągnij jej nogi, kierując głowę twarzą do przodu. Znajdź odpowiedni rytm skoków.

Siadanie

Skieruj wzrok lalki w miejsce, w którym ma usiąść. Zegnij kolana, sprowadź biodra nad jej pięty, a następnie opuść ją na ziemię. Po zajęciu pozycji siedzącej nogi rozprostowują się, a lalka spogląda na publiczność. Aby wstać, zegnij nogi, zbliż pięty do bioder, pociągnij tułów za głowę i ustaw ciało nad środkiem ciężkości.

Emocje

Dostosuj prędkość ruchu, aby wyrazić emocje. Oddech lalki i wydawane przez nią dźwięki mogą pomóc. Poczuj emocję samodzielnie i przenieś ją na lalkę. Eksperymentuj ze smutkiem, złością, radością itp. Smutek wiąże się z wolniejszymi, cięższymi ruchami, podczas gdy radość przemienia lalkę w lekką i szybką. Złość wywołuje ostrzejsze, bardziej intensywne ruchy.

Głos

Aby nadać lalce głos, poruszaj jej głowę zgodnie z dźwiękiem, stwarzając wrażenie, jakby mówiła. Eksperymentuj z różnymi głosami i znajdź ten, który pasuje do twojej postaci.

Sesja 2 (1 godzina lekcyjna)

Relaksacja (5 minut)

- Poprowadź uczniów przez ćwiczenia relaksacyjne spokojnym głosem.
- Poproś ich, aby wyobrazili sobie swoją postać podczas budzenia się, wstawania i mycia twarzy z zamkniętymi oczami.

Zabawa teatralna (10 minut)

- Zachęć uczniów do wstania i odegrania czynności, które wyobrażali sobie podczas relaksacji jako aktorzy. Niech spróbują sportretować swoją postać – sposób poruszania się, wygląd i jej nawyki żywieniowe.
- Odtwórz muzykę i poproś uczniów, aby powtórzyli poprzednie ruchy ze swoimi lalkami.

Tworzenie w grupach (30 minut)

- Krótko wyjaśnij jaką strukturę powinna mieć historia (początek, rozwinięcie, zakończenie). Zadaj uczniom pytania do rozważenia w pracy grupowej: Kim są bohaterowie? Jaką mają relację? Jaki jest problem? Jakie jest rozwiązanie/zmiana?
- Podziel uczniów na grupy z poprzedniego warsztatu. Każda grupa dopracuje swoją historię (opowieść) w oparciu o poznaną strukturę narracyjną, udzielając odpowiedzi na pytania przewodnie. Grupy przeprowadzą próby swoich historii używając lalek i technik animacji, które przećwiczyli. Wyznacz 5-minutowy limit dla historii opartych na lałkach, skupionych raczej na działaniu niż na słowach.

Sesja 3 (1 godzina lekcyjna)

- Każdy zespół przedstawia całej klasie przygotowaną przez siebie historię lalkową.
- Po każdej prezentacji pozostali uczniowie dzielą się swoimi przemyśleniami na temat zaprezentowanej historii (co z niej zrozumieli).
- Zaproponuj sugestie, zmiany lub dodatkowe elementy w celu poprawy struktury, kierunku opowieści i animacji. Celem jest doprecyzowanie (rozjaśnienie) znaczenia przedstawianej historii poprzez narrację teatralną.

Refleksja i informacje zwrotne

Pod koniec lekcji zachęć uczniów i uczennice do refleksji i podzielenia się swoimi odczuciami. Poproś ich, aby zastanowili się, jak postrzegają swoją postać i przedstawianą historię po warsztatach.

Wskazówki dla nauczycieli/nauczycielek

Przejrzyj notatki o historii [tutaj](#), aby pogłębić twoje rozumienie zagadnienia i lepiej pokierować uczniami i uczennicami. Przekaż im informacje zwrotne na temat improwizacji z sesji 3 koncentrując się na następujących zagadnieniach:

- Czy przesłanie historii jest jasne?
- Czy narracja jest spójna?
- Jaki jest ogólny rytm/tempo?
- Czy lalka teatralna wydaje się żywa?
- Czy postać jest w pełni rozwinięta?
- Czy można wczuć się w myśli i uczucia postaci?

Praca domowa

Każdy zespół powinien kontynuować dopracowywanie swojej historii poza zajęciami. Zachęć uczniów i uczennice by poszukali jednego lub dwóch obiektów, których użyją jako elementów scenografii, aby wzmocnić akcję w ich przedstawieniu.

KONSPEKT WARSZTATU NR 4

TWORZENIE NARRACJI ZA POMOCĄ TEATRU LALEK

Informacje ogólne

	Temat	Improwizacja z lalką teatralną
	Czas trwania	1-3 godziny lekcyjne
	Wielkość grupy	Cała klasa
	Materiały	Lalka teatralna skonstruowana na warsztacie nr 2. Przedmioty wybrane przez uczniów.
	Cele	1. Przedstawianie emocji w sposób teatralny 2. Głębsze zrozumienie tematu improwizacji 3. Rozwój samoświadomości, pewności siebie i kompetencji komunikacyjnych

Instrukcje

Obejrzyj film z przykładową improwizacją lalkarską [tutaj](#).
Grupy uczniowskie zaprezentują przed klasą swoje improwizacje. Po każdej prezentacji, cała klasa (łącznie z nauczycielem), będzie dyskutować i komentować historie, zadawać pytania dotyczące niejasnych aspektów i proponować alternatywne rozwiązania.

Refleksja i informacje zwrotne

- Uczniowie dyskutują i dzielą się swoimi przemyśleniami i uczuciami odnośnie tematu, nad którym pracowali w trakcie całego procesu. Obserwuj, czy uczniowie zmienili swoją perspektywę.
- Zachęć uczniów, aby zastanowili się nad doświadczeniami z warsztatów i podzielili się wrażeniami z pracy z lalką teatralną. Niech opowiedzą, co im się najbardziej podobało, a co nie.

Wskazówki dla nauczycieli/nauczycielek

Utwórz scenę, łącząc jeden lub dwa stoły, zależności od ich wielkości. Ustaw miejsca siedzące w półkolu, aby uczestnicy mogli łatwo obserwować improwizację. Jeśli to możliwe, skoncentruj oświetlenie na scenie, aby uwypuklić lalkarza i ukierunkować uwagę na akcję, tworząc odpowiednią teatralną atmosferę.

Następne kroki

Nagrywaj improwizacje (wideo, smartfon), dzięki temu uczniowie będą mogli obejrzeć swoje występy, a ty zachowasz zarejestrowaną pracę. Jeśli planujesz publikować nagranie, zadбай by uczniowie i uczennice nosili maski podczas filmowania. Możesz dalej rozwijać historie i prezentować je szerszej publiczności, np. podczas wydarzeń szkolnych.

KONSPEKT WARSZTATU NR 5

LALKA TEATRALNA JAKO ASYSTENT W KLASIE

Informacje ogólne		
	Temat	Różne sposoby wykorzystywania lalek teatralnych w klasie
	Czas trwania	Przez cały rok szkolny
	Wielkość grupy	Cała klasa lub jej część
	Materiały	Lalka teatralna skonstruowana podczas warsztatu nr 2. lub inna lalka teatralna.
	Cele	1. Wykorzystywanie lalki teatralnej jako drugiego nauczyciela, aby wprowadzić do zajęć szkolnych elementy zabawy i utrzymać silną więź z uczniami i uczennicami. 2. Wykorzystanie lalki teatralnej jako „klasowego błazna”, aby stworzyć przyjazną atmosferę i stymulować udzielanie informacji zwrotnej (wyrażanie opinii i komentowanie). 3. Promowanie interaktywnych doświadczeń edukacyjnych. 4. Radzenie sobie z konfliktami, które mogą się pojawić oraz sposoby ich rozwiązywania. 5. Zwracanie uwagi na zachowania i relacje uczniowskie oraz między uczniami/uczennicami a nauczycielami.

Instrukcje

- Lalkę teatralną możesz przechowywać w szufladzie przez cały rok i wyjmować ją w razie potrzeby.
- Podczas lekcji możesz wykorzystywać lalkę do wyjaśnienia konkretnych zagadnień. Taka forma pracy sprzyja obniżaniu napięcia w trakcie lekcji i przyciąga uwagę uczących się.
- Uczniowie/uczenice również mogą mieć swoje lalki teatralne. Pod koniec zajęć mogą z ich pomocą wyrazić to, czego się nauczyli. To zabawowe podejście pozwala im powrócić do przekazywanych wiadomości, a nam zrozumieć, czy je przyswoili.
- Lalka błazna może poprzez zabawę odnosić się do negatywnych zachowań uczniów w sposób, który nie będzie wydawał się nadmiernie stanowczy lub surowy. To lalka ustala zasady, a uczący się dostosowują się do nich.
- Dzięki improwizacji z użyciem lalek teatralnych możesz uzyskać wgląd w uczniowskie emocje. Na przykład, jeśli uczniowie/uczenice czują złość, mogą uwolnić tę emocję za pomocą lalki teatralnej, zamiast kierować ją w stronę kolegów/koleżanek z klasy.
- W przypadku napięć między uczniami/uczenicami można poinstruować ich do pracy w parach nad improwizacją lalkarską. Pozwoli im to uwolnić negatywne emocje i w konsekwencji może pomóc rozwiązać ich problemy.
- Jeśli w klasie dochodzi do kryzysu, możesz poprosić każdego ucznia/uczenicę o zajęcie stanowiska w sprawie i zaproponowanie rozwiązań za pośrednictwem lalki.

Wskazówki dla nauczycieli/nauczycielek

Użyj dwóch rodzajów lalek teatralnych: z ciałem i w stylu Muppet (otwiera i zamyka usta). W ten sposób możesz naprzemiennie korzystać z żywotowości pierwszej i większej możliwości dialogowania charakterystycznej dla drugiej.

Zachęcamy Cię do eksperymentowania z lalką teatralną jako asystentem w klasie. Dzięki Twojemu doświadczeniu i kreatywności odkryjesz wiele sposobów na jej skuteczne wykorzystywanie.

ZADANIE: Tworzenie Krótkiej Historii (Etiudy) (max 3 minuty)

Opowieść (historia) jest podzielna na trzy części: **POCZĄTEK**, **CZĘŚĆ ZASADNICZA** oraz **ZAKOŃCZENIE**.

POCZĄTEK: Wprowadzenie Bohatera/Bohaterki

- Kto jest główną postacią?
- Jak zachowuje się główna postać? Jakie ma unikalne, wyjątkowe cechy i wzorce zachowań powiązane z wybranym tematem?
- Na zakończenie tej części, wprowadź motyw przewodni (temat centralny) jako potrzebę bohatera/bohaterki albo problem do rozwiązania.

CZĘŚĆ ZASADNICZA: Walka - zmagania

W miarę, jak bohater/bohaterka dąży do zaspokojenia swoich potrzeb lub rozwiązania początkowego problemu, napotyka na szereg przeszkód (zazwyczaj trzy, takie jak wyzwanie fizyczne, dylemat moralny lub konflikt osobisty). Przeszkody te narastają (zwiększają intensywność), testując determinację głównej postaci. Trzecia i ostatnia przeszkoda doprowadza bohatera/bohaterkę do punktu krytycznego (zwrotnego), powodując całkowity wstrząs (kryzys). Dopiero w tym momencie kryzysu bohater/bohaterka odnajduje nowe poczucie zrównoważenia, prowadzące do poczucie osobistego rozwoju i transformacji.

ZAKOŃCZENIE: Rozwiązanie

Bohater/bohaterka odkrywa rozwiązanie wynikające z ich wewnętrznej transformacji wywołanej konfliktem, z którym musieli się zmierzyć (etap środkowy). Nadaje do znaczenia rozwojowi postaci oraz nowoodkrytej dojrzałości.

Te ramy zapewniają logiczny progres (postęp) historii, pozwalając na ewolucję postaci i uzyskanie emocjonalnego połączenia z nią.

